

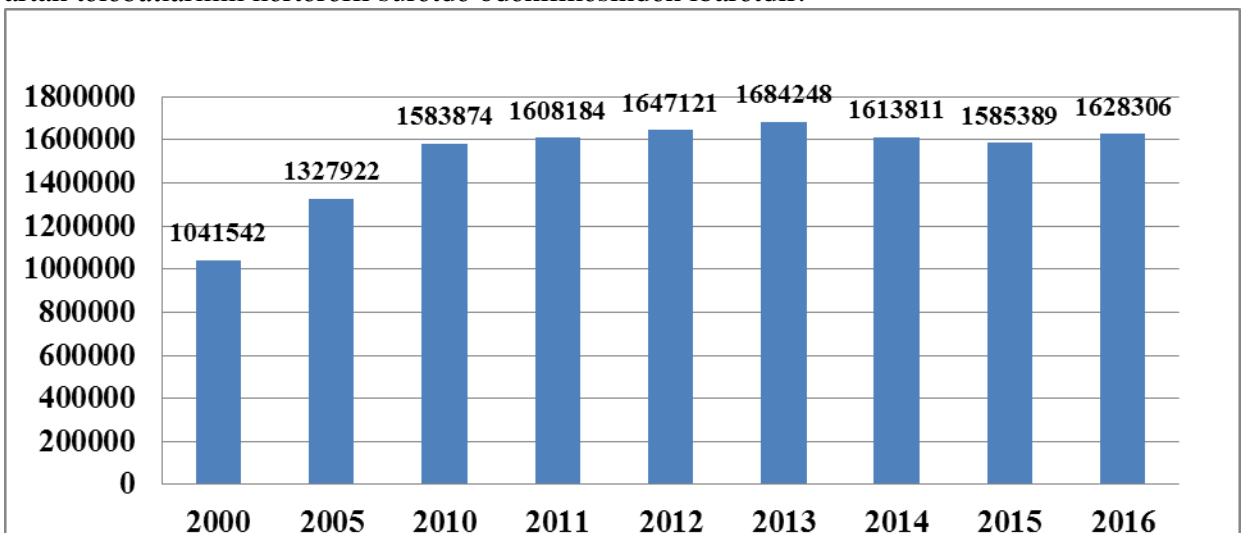


## RESPUBLİKA ÜZRƏ TAXIL BİTKİLƏRİNİN ƏKİN SAHƏLƏRİ, MƏHSULDARLIĞI, İSTEHSALI, İDXALI VƏ İXRAC GÖSTƏRİCİLƏRİNİN TƏHLİLİ

Aqrar sahədə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artımı həm torpaq sahələrinin genişləndirilməsi həm də becərmə texnologiyası baxımından mövcud texnologiyaların daha səmərəlisindən istifadə edilməsi hesabına təmin edilə bilər. Bidiyimiz kimi torpaq sahələrinin genişləndirilməsi kənd təsərrüfatında məhsul istehsalının artırılmasının ekstensiv yoludur. Bu yolla kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcminin artırılması istehsal prosesində iştirak edən istehsal vasitələrinin kəmiyyət baxımından artırılması hesabına təmin olunur. Kənd təsərrüfatında məhsul istehsalının artırılmasının ekstensiv inkişaf yolu üçün istehsalın texniki və texnoloji əsaslarına əhəmiyyətli dəyişiklik olmadan torpaq sahələrinin genişləndirilməsi xarakterikdir. Kənd təsərrüfatında bu cür inkişafın geniş perspektivləri yoxdur, belə ki, sözügedən sahədə torpaq sahələri məhduddur və məhsul istehsalının fasiləsiz genişləndirilməsi üçün torpaq sahələrinin də fasiləsiz genişləndirilməsi mümkün deyildir. Bununla yanaşı, ekstensiv inkişaf yolu kənd təsərrüfatında istifadə edilən torpaqların məhsuldarlığının artırılmasına imkan vermir.

Ekstensiv inkişaf yolundan fərqli olaraq, kənd təsərrüfatında məhsul istehsalının çoxaldılmasının intensiv yolu kənd təsərrüfatı bitkilərinin və heyvanların məhsuldarlığının fasiləsiz olaraq artırılmasına gətirib çıxarır. Kənd təsərrüfatında məhsul istehsalının artırılmasının bu yolu mövcud resurslardan daha səmərəli istifadə edilməsinə, hər vahid torpaq sahəsindən və hər baş heyvandan məhsul çıxımının artırılmasına imkan verir.

Kənd təsərrüfatında məhsul istehsalının artırılmasının intensiv yolu ayrı-ayrı dövrlərdə və ölkənin müxtəlif regionlarında ekstensiv inkişaf yolunu tamamilə istisna etmir. Əslində ölkədə istifadə olunmayan torpaqların mövcud olduğu şəraitdə kənd təsərrüfatı məhsullarının daha sürətlə artırılmasına nail olunması həm intensiv, həm də ekstensiv inkişaf şəraitində mümkündür. Ona görə də müxtəlif dövrlərdə kənd təsərrüfatında ekstensiv inkişaf da qaçılmaz iqtisadi reallıqdır. Kənd təsərrüfatının intensivləşdirilməsinin başlıca məqsədi məhsul istehsalının həcmının artırılması və onun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması hesabına əhalinin getdikcə daha da artan tələbatlarının hərtərəfli surətdə ödənilməsindən ibarətdir.

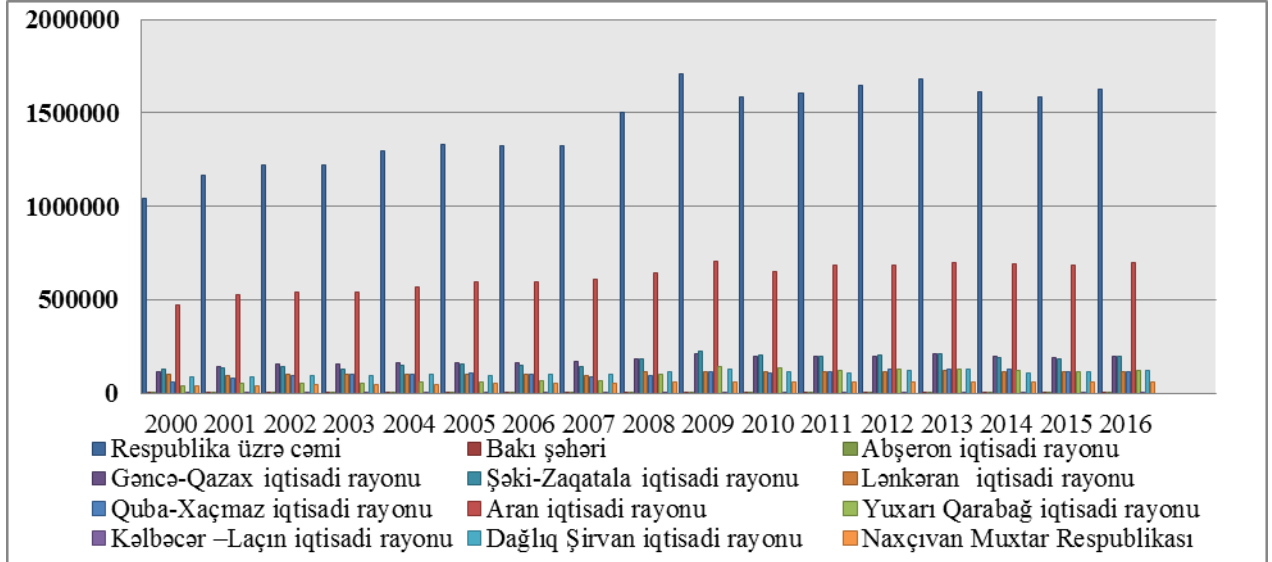


**Şəkil 1. Respublika üzrə cəmi əkin sahələrinin müxtəlif illər üzrə dinamikası (ha)**

Şəkil 1-də respublikada cəmi əkin sahəsinin dinamikası müxtəlif illər üzrə əks olunmuşdur. Dinamikadan görüldüyü kimi 2000-ci ildə cəmi əkin sahəsi 1041542 ha, 2016-cı ildə isə bu göstərici artaraq 1628306 ha yüksəlmişdir. Belə olan halda qeyd etmək mümkündür ki, müqayisə olunan ilə nəzərən 2016-cı ildə bu göstərici 36% artmışdır. Digər tərəfdən isə

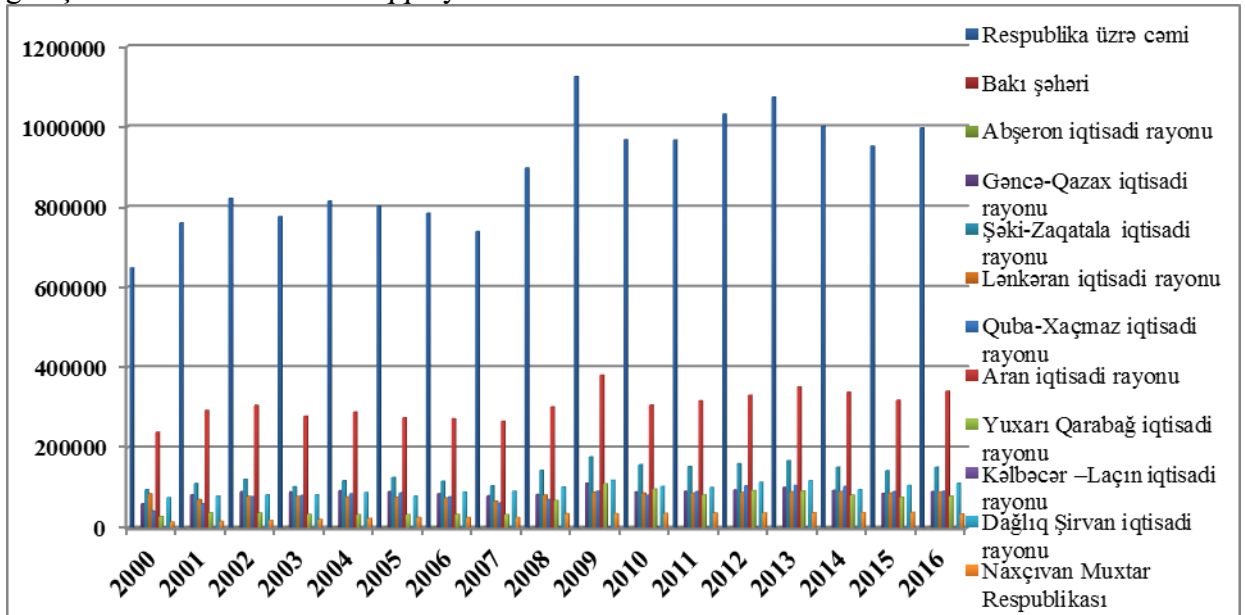
əvvəlki illər arasında elə kəskin fərq müşahidə edilməsə də illər ötdükcə kənd təsərrüfatına artırılan qayğının və əhalinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi baxımından tələbata uyğun şəkildə artmışdır.

Digər şəkildə isə bölgələr üzrə əkin sahəsi dinamikası verilmişdir. Dinamikadan görüldüyü kimi hansı bölgənin daha əlverişli torpaq iqlim şəraitinə malik olması, quraqlıq və duzluluq faktorunun nəzərə alınması bu sahənin inkişafında əhəmiyyətli rola malikdir. Bu göstəricilərin nəzərə alınması baxımından əkin sahələrinin artırılmasına tələbat daha da arta bilər. Məlumdur ki, əkin sahəsinin artırılması ilə yanaşı istehsal səviyyəsi də yüksəlmişdir.



**Şəkil 2. Respublikanın iqtisadi rayonları üzrə cəmi əkin sahələrinin müxtəlif illər üzrə dinamikası (ha)**

Növbəti diaqramda isə respublika üzrə cəmi və eyni zamanda bölgələr üzrə əkin sahəsi dinamikasında olduğu kimi tək-cəmi taxıl bitkilərinin əkin sahəsi verilmişdir. Bunun analiz olunmasında əsas məqsəd hansı bölgələrdə hansı növ bitkinin əkilməsinə və eyni zamanda məhsuldar bitki növlərinin həmən bölgə əlverişli olduğu üçün əkin sahələrinin genişləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

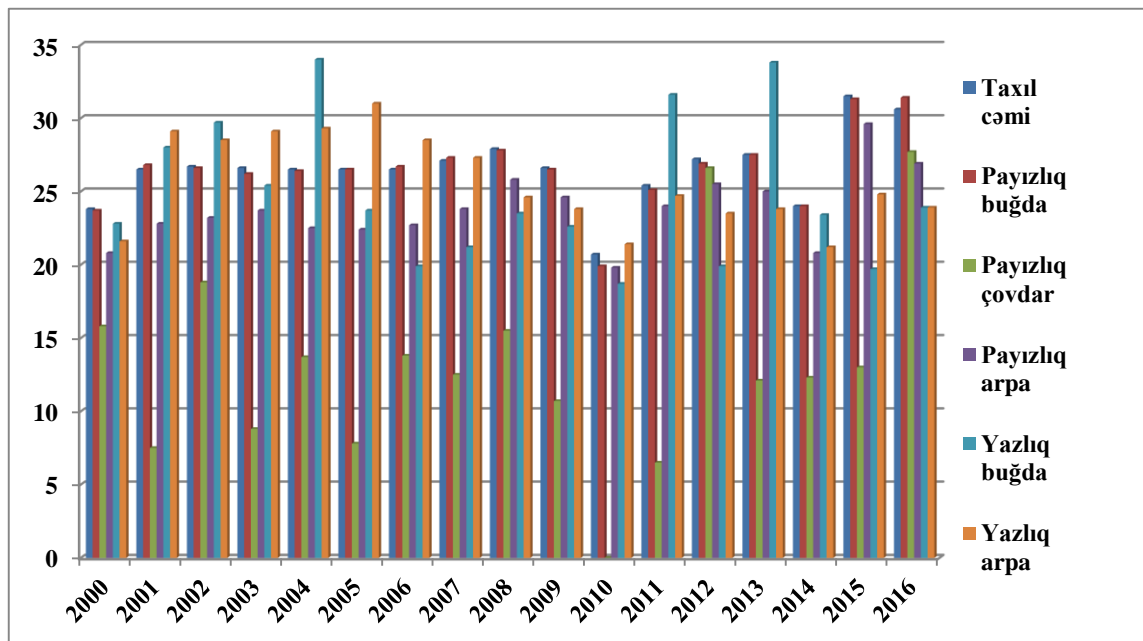


**Şəkil 3. Respublikanın iqtisadi rayonları üzrə taxıl bitkilərin əkin sahələrinin müxtəlif illər üzrə dinamikası (ha)**

Belə olan halda dinamikaya nəzərən qeyd edə bilərik ki, müxtəlif illərdə müxtəlif əkin sahəsi dinamikasına nəzərən ən yüksək və digər bölgələrdən kəskin fərqlənən aran bölgəsidir. Bu da onunla əlaqəlidir ki, əvvəlki dinamikada qeyd etdiyim kimi suvarma və gübrə normasının tənzimlənməsi baxımından əmələ gəlmişdir. Burada yüksək göstəricinin 2009-cu ildə olduğunu müşahidə edirik. Növbəti illərdə isə qismən azalmanın səbəbinin növbəli əkin sxemi ilə əlaqələndirmək olar. Digər tərəfdən isə bildiyimiz kimi aran iqtisadi rayonu ən çox pambıqçılıq üçün daha əlverişli olmuşdur. Bu da son zamanlar o sahənin dirçəldilməsinə görə ölkə prezidenti tərəfindən diqqət və qayğının nəticəsidir. Digər bölgələrdən isə taxılçılığın inkişafına görə qismən fərqlənən dağlıq şirvan əraziləridir. Burada da 2009-cu ildə ən yüksək məhsul əldə olunmuşdur. Ümumi dinamikaya nəzər saldıqda respublika üzrə də ən yüksək göstərici bu illər ərzində olmuşdur. Digər bölgələr isə demək olar ki, elə də fərqlənmirlər.

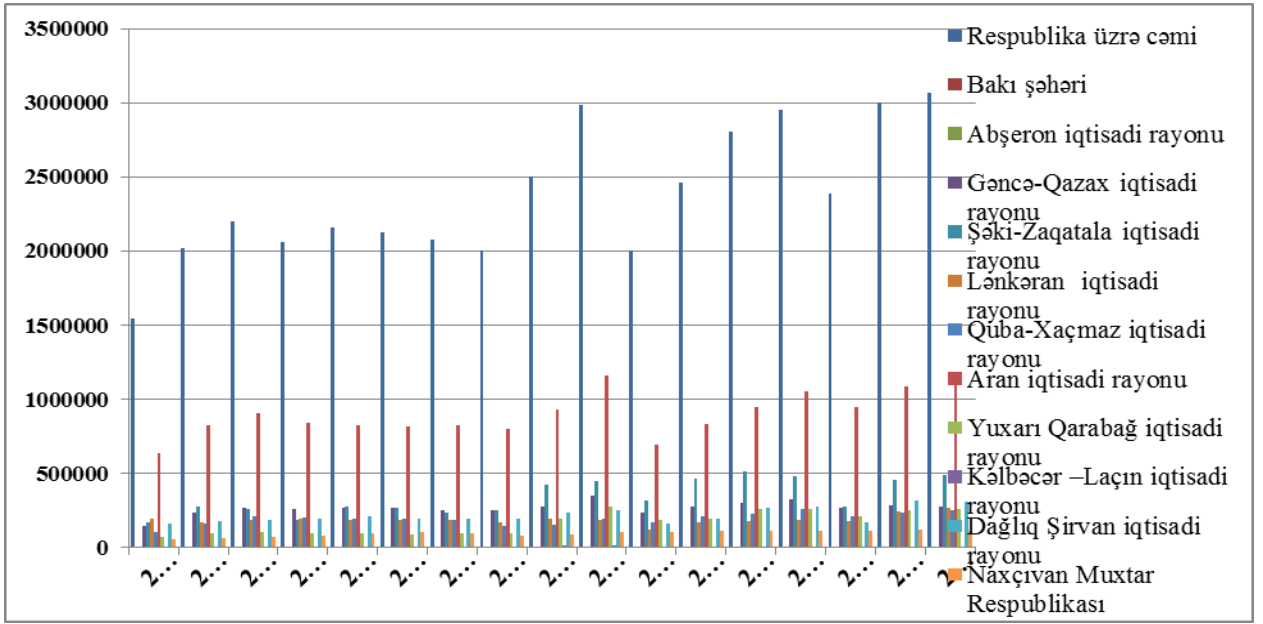
Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, növbəti illərdə artıq bu məhsula tələbatın ödənilməsinin nəzərə alaraq fermer və ya taxılçılıqla məşğul olan digər kənd əhalisi bazarın tələblərinə uyğun olaraq qidamızın əsasını təşkil edən taxıl məhsullarının istehsalına diqqət daha da artırılmışdır.

Növbəti dinamikada isə respublika və iqtisadi rayonlar üzrə məhsuldarlıq göstəriciləri dinamikasına nəzər salaq.



**Şəkil 4. Respublikada müxtəlif illər üzrə ümumi taxıl istehsalı (min tonla)**

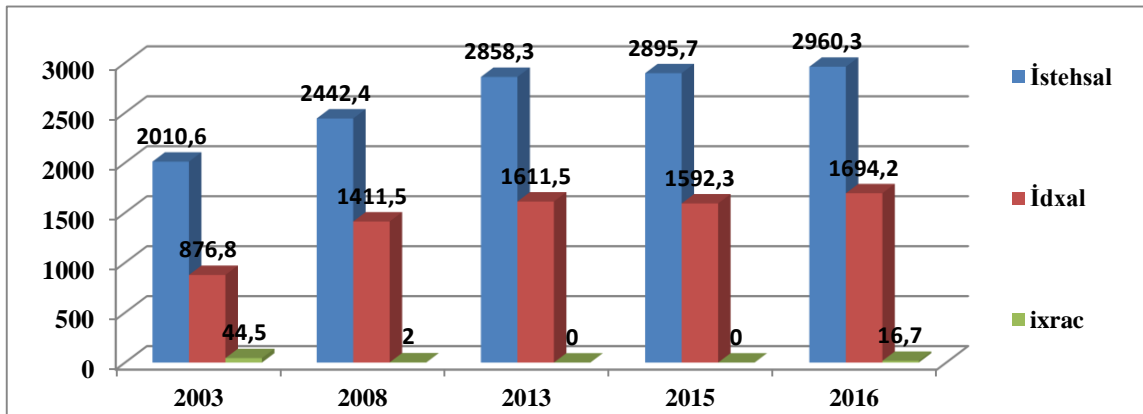
Dinamikaya əsasən qeyd etmək olar ki, ölkədə ümumi taxıl istehsalı və eyni zamanda taxıl bitkilərinin ayrı-ayrılıqda istehsalı müxtəlif illər üzrə verilmişdir. Dinamikada görüldüyü kimi taxılın istehsalı maksimum olaraq 2015-ci ildə 31,5 min ton olmuşdur. Belə ki, taxıl nümunələri içərisində ən çox payızlıq buğda istehsalı olmuşdur. İstehsalın ilbəil artmasını dinamikadan aydın şəkildə görmək mümkündür. Digər tərəfdən isə 2000-ci ildə 23,8 min ton olmuşsa, 2015-də isə artaraq 31,5 min tona yüksəlmiş, illər arasındakı fərqə görə qeyd etmək olar ki taxılın ümumi istehsalı 24% artmışdır. 2010-cu ildə isə istehsalın qismən azalmasını ölkə üzrə hava çəraitinin kəskin pisləşməsi, xəstəlik və zərərvericilərin kütləvi yayılması baxımından və ən əsası isə əkin sahəsinin az olması ilə əlaqələndirilə bilər.



**Şəkil 5. Respublikanın iqtisadi rayonları üzrə taxıl istehsalı, (sent/ha)**

Əvvəlki dinamikadan fərqli olaraq, burada ölkə üzrə ümumi və respublikanın ayrı-ayrı bölgələri üzrə taxıl bitkilərin istehsal dinamikası (tonla) verilmişdir. Müqayisəyə əsasən qeyd etmək olar ki, maksimum istehsal aran bölgəsində olmaqla 2009-cu ildə 1160900 ton, və növbəti illərdə isə qismən azalma müşahidə edilir. Bu da onunla əlaqələndirilə bilər ki, son 5 ildə aran bölgəsində taxılla yanaşı digər bitkilərin istehsalına da diqqət ayrılmışdır. Əlverişli torpaq iqlim şəraitinin və suvarma rejiminin olması əkinçilik mədəniyyətinin inkişafında vacib amillərdən sayıldığına görə bu regionda digər bitkilərin də istehsalının artırılmasına diqqət yetirilir.

Buna baxmayaraq ölkə üzrə taxıl istehsalı dinamikadan görüldüyü kimi heç də azalmamışdır. Taxıl əkin sahələrinin digər əlverişli torpaq iqlim şəraitinə malik bölgələrdə artırılmasına diqqət verilmişdir.



**Şəkil 6. Respublika üzrə taxıl istehsalı, idxalı və ixracı (min ton)**

Şəkilə əsasən dənli bitkilərin istehsalının, idxalının və ixracının beş ilə görə orta və sonuncu ilin ümumi dinamikası verilmişdir. Əvvəlki şəkillərdə ayrı-ayrı illər üzrə dinamikaya görə 2009-cu il ən məhsuldar il olduğu müşahidə edilmişdir. Bu dinamikaya nəzərən isə istehsalın ilbəil artaraq 2016-cı ildə maksimum həddə yüksəldiyini qeyd etmək mümkündür.

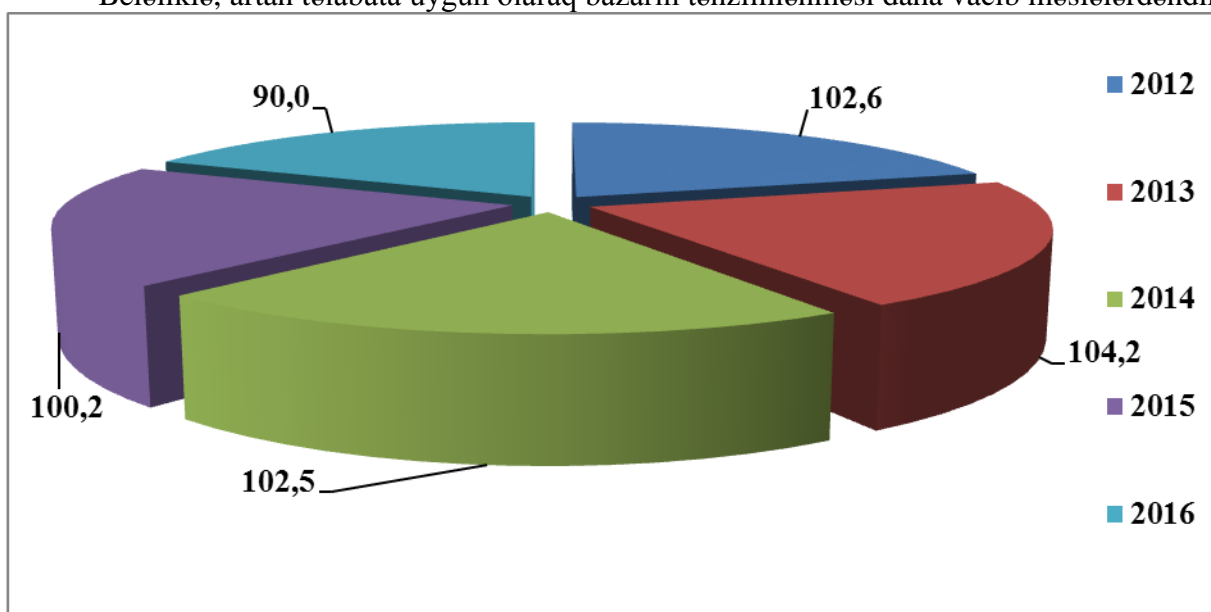
2003-cü ildə 2010,6 min ton, beş ildən sonra 2008-ci ildə artaraq 2442,4 min ton, növbəti ildə 2858,3 və nəhayət 2016-cı ildə 2960,3 min tona qədər artmasını müşahidə edirik. İllər arasındakı fərqə əsasən qeyd etmək olar ki, ilk beş il ərzində 17,7 %, növbəti beş illikdə isə 14,4 %, və son ildə isə 3,45% artım olduğu müşahidə edilmişdir.

İstehsalın belə dinamikda artımı bazar tələbatının stabilləşməsinə dəlalət edir. Yəni idxal və ixrac balansının müəyyən ölçüdə tənzimlənməsi bazar qiymətlərinin də stabilləşməsi və əhalinin gəlirlərinə uyğunlaşdırılması vacib məsələlərdən sayılır.

Ölkədə taxıl məhsullarının idxalında da artım müşahidə edilir. Bu da ondan irəli gəlir ki, istehsalın artması ilə yanaşı idxalın da artması bazar tələblərinə uyğun olaraq tənzimlənir. Əhalinin tam tələbatının ödənilməsi və yem məhsuluna olan tələbatın da artmasından asılıdır. Qeyd edim ki, kənd təsərrüfatında heyvandarlıq sahəsinin genişləndirilməsi buna təsir göstərən amillərdən sayılır.

Kənd təsərrüfatının tam şəkildə inkişafı və genişləndirilməsi kənd təsərrüftü bitki məhsullarının ixracına da böyük təkan vermişdir. Belə ki, dinamikadan aydın olur ki, əvvəlki illərdə ixracın heç olmaması və ya cüzi olmasına baxmayaraq son illərdə bu kəskin şəkildə artmışdır.

Beləliklə, artan tələbatə uyğun olaraq bazarın tənzimlənməsi daha vacib məsələlərdəndir.



**Şəkil 7. Respublika üzrə taxıl bitkilərinin istehsalçı qiymətləri (əvvəlki ilə nisbətən faizlə)**

Növbəti şəkildə isə ölkə üzrə **taxıl bitkilərinin istehsalçı** qiymət indeksləri faizlə verilmişdir. Dənli-taxıl bitkilərinin qiymət indeksi dinamikasında əvvəlki illərdən fərqli olaraq xüsusilə də son iki ildə azalma müşahidə edilir. Belə azalmanın səbəbi onunla əlaqələndirilə bilər ki, bazar mexanizminin aqrar sahədə istehsalın artım tempinə uyğun olaraq tənzimlənməsi nəticəsində qiymət indeksi müəyyən nisbətdə dəyişilir. Bildiyimiz kimi əhalinin getdikcə daha da artan tələbatlarının surətdə ödənilməsi məhsul istehsalının həcmünün artırılması və onun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması hesabına istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinə səbəb ola bilər.

Bazarın tələblərinə uyğun olaraq yerli istehsalın rolunun artırılması, rəqabətə davamlı yerli istehsalın təşkil olunması və ərzaq ehtiyatının artırılmasının zəruriliyi vacib sayılır.